

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Тошев М. Х.¹

¹ Бухоро давлат, университети таянч докторанти

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВЛИК КОБИЛИЯТЛАРИНИ ШАХМАТНИ ЎРГАТИШ ЖАРАЁНИДА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК ҚАДАМЛАРИ

Аннотация: Мақолада бошланғич синф ўқувчиларни креатив қобилиятларини шахмат ўргатиш орқали ривожлантириш методикаси келтирилган. Тадқиқот доирасида ишлаб чиқилган “Қадам ва қадам” ўқув курсларини методик ва дидактик жihatлари ёритилган.

Калит сўзлари: Шахмат, креативлик, бошланғич синф ўқувчиси, продуктив, репродуктив, ўқув соатлари.

Жуда кўп манбаларда шахматни мактаб ўқувчиларни интеллектуал ва креатив қобилиятларини ривожлантиришга таъсири борлиги таъқидлаб ўтилган [1, 2, 3]. Бу муаммо бўйича кўплаб тадқиқотлар ҳам мавжуд бўлиб аксарият натижалар ижобий [4, 5]. Тадқиқот муаллифлар шахматни ўргатиш тартиби, алгоритми хусусида турли карашлар борлигини таъқидлашади. Универсал ҳамма тўғри келадиган ягона ўргатиш алгоритми (қадамлари) йўқлиги ҳам тадқиқотчилар томонидан таъқидлаб ўтилган [6, 7].

Бизни тадқиқот доирасида шу муаммоларга тўхталиб ўтилган. Жумладан ишлаб чиқилган "Қадам ва қадам" ўқув курси компьютер дастурларидан фойдаланган ҳолда бир ўқув йили давомида 34 соат ўқитиш учун мўлжалланган. Курс иккинчи синф ўқувчилари учун мўлжалланган. Ўқув йилининг биринчи чорагида, асосан, ўқувчиларнинг репродуктив (РТ) тайёргарлиги режалаштирилади. Ушбу чоракдаги маълумотлар умумий материал миқдорининг 20 фоизини ташкил қилади. Иккинчи ва учинчи чоракларда репродуктив ўқитиш ҳажми мос равишда 60 ва 40 фоизгача камаяди ва фаол (самарали) ўқитиш улуши

ортади. Тўртинчи чоракда пассив (репродуктив) таълим улуши 20 фоиз бўлади ва фаол (самарали) таълим улуши 80 фоизга ошади.

Қуйидаги жадвалда таълимнинг репродуктив (пассив) ва продуктив(фаол) ўқитиш усуллари чораглар бўйича тақсимоли.

1-жадвал. Таълимнинг репродуктив ва продуктив ўқитиш усуллари

Ўқув чораги	Репродуктив таълим	Продуктив таълим
I	80%	20%
II	60%	40%
III	40%	60%
IV	20%	80%

Бошланғич синф ўқувчиларининг компьютерда ишлаш вақти, "Санитария-гигиена нормалари ва қоидалари" тавсияларига кўра, йигирма дақиқадан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

«Қадам ва қадам» шахмат курси қуйидаги босқичлар(қадамлар)га бўлинади:

қадам №1 «Шахмат алифбоси» - биринчи чорак;

қадам №2 «Ўйин» - иккинчи чорак;

қадам №3 «Ўйин босқичлари» - учинчи чорак;

қадам №4 «Шахмат тактикаси» - тўртинчи чорак.

Биринчи қадам (Шахмат алифбоси).

Биринчи қадам шахмат билан танишиш қаратилган бўлиб унда шахмат тахтаси, унинг ташкил этувчиларилари, шахмат доналари, доналарни бошланғич жойлашуви ўйиннинг мақсади, шох ва мотнинг асосий тушунчалари берилади. Дидактик материал компьютер дастурларида жойлашган бўлиб ўқув йилининг биринчи чорагида ўрганиш учун мўлжалланган. Шахмат алифбоси қуйидаги 7 дарсни ўз ичига олади:

- шахматнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти. Шахматнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихи;
- шахмат тахтаси билан танишув;
- шахмат доналарининг бошланғич жойлашуви;
- шахмат доналарнинг номи ва тавсифи;
- юришлар ва доналарни олиш;
- доналар қиймати;
- амалиёт. Шахмат масалаларни ечиш.

Иккинчи қадам (Ўйин).

Иккинчи қадам. Бу босқич ўқувчиларга шахмат ўйинининг мақсадлари ва шахмат нотациясини ўргатиш учун мўлжалланган. Шахмат нотацияси шахмат тахтасида булаётган жараёнларни ёзиб олиш имконини беради.

Иккинчи қадам қуйидаги 6 дарсдан иборат:

- горизонтал ва вертикал чизиклар ва уларни белгилаш қоидалари;
- шахмат нотацияси;
- шахмат катакчаларининг манзилари;

- ўйин мазмуни ва мақсади: шох, мот;
- махсус қоидалар (рокировка, пиёдани бошқа сипоҳга айланиши, ўтишда олиш, пот);
- рақиб билан ўйнаш.

Учинчи қадам (Ўйин босқичлари).

Ўқув йилининг учинчи чораги кўпроқ амалиётга қаратилган бўлиб ўқувчиларга ўйин босқичларида(дебют, миттельшпиль, эндшпиль) асосий ўйин қоидаларни ўргатади. Учинчи қадам қуйидаги 4 дарсдан иборат.

- ўйиннинг бошланиши(Дебют). Дебютнинг асосий қоидалари;
- ўйини тугаши (Эндшпиль). Эндшпилда ўйиннинг асосий қоидалари;
- ўйиннинг ўртаси(Миттельшпиль). Миттельшпилда ўйин имкониятлари;
- рақиб билан ўйнаш.

Тўртинчи қадам (Шахмат тактикаси).

Шахмат тактикаси ўқувчиларига маълум мақсаддаги муаммоларни ечишни, ҳаракатлар ҳақида фикр юритиш қоидаларини ва истиқболли юришларни топишга мўлжалланган. Шахмат тактикаси қуйидаги 7 дарсдан иборат.

- “боғлаш” тактикаси;
- бир юришда иккита сипоҳга хужум тактикаси;
- “очиш шох” тактикаси;
- “икки ёнлама зарба” тактикаси;
- Шахмат масалаларни ечиш.

Ўқувчиларни синовдан ўтказиш, шунингдек, бир вақтда ўйин машғулоти ва турнирлар дарсдан ташқари, қўшимча вақтларда ўтказилади.

"Қадам ва қадам" курсини мазмунли режаси 2.2-жадвалда келтирилган.

2.2-жадвал «Қадам ва қадам» курсининг мазмунли режаси

Назарий материал	Амалиёт	Таълим натижаси
Таълим дастурининг асосий мазмуни	Амалий қўникмалар	Интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш
<p>1. Шахмат тахтаси билан танишув. Оқ ва қора катакчаларнинг жойлашуви. Оқ ва қора ҳудудлар. Шахмат тахтасини шартли бўлиш. Вертикаллар, горизонталлар ва диагоналар. Майдон манзили</p> <p>2. Доналарнинг номланиши ва белгиланиши. Оқ ва қора доналар номи. Шахмат тахтасида оқ ва қора катакчалар. Доналарнинг дастлабки жойлашуви.</p>	<p>- шахмат доскасини тўғри жойлаштириш;</p> <p>- ўйин олдидан доналарни тўғри қўйиш.</p>	<p>Диққат, хотира, тасаввур,</p>

3. Доналар юриши ва уларни олиш. Пиёда, шох, рух, фил, от. Пиёда, шох, рух, фил, от билан олиш.

4. Доналарнинг нисбий қиймати. Доналар қиймати. Доналарнинг нисбий қиймати. Доналарнинг жойлашувига (доска чети, доска маркази) боғлиқ ҳолда доналарнинг нисбий қиймати.

5. Пиёданинг имкониятлари. Пиёданинг ўзига хос юришлари. Пиёдани бошқа сипоҳга айланиши. Пиёдани юлакда уриш.

6. Ўйин мазмуни ва мақсади. Ютук, дуранг ёки мағлубият. Нима учун доналарни силжитиш керак? Рақибни қандай ютиш керак, шохни қандай асирга олиш мумкин? Ютук, дуранг, мағлубият нимани англатади? Дуранг вариантлари. Ўйин босқичлари. Дебют, миттельшпиль, эндшпиль. Шох. Шох нима. Шох фарзин, рух, фил, от, пиёда билан шох. Шохдан ҳимоя. Рокировка. Узун ва қисқа рокировка. Рокировка қоидалари. Шохни мот қилиш. “Шохни мот қилиш” тушунчаси. Шох мот бўлгандаги ҳолат. Ўйин охири. Пот. “Пот” тушунчаси. Пот ўйинда дурангни англатади.

7. Ўйин бошланиши. Дебют. Дебютнинг асосий тамойиллари. Марказ роли. Енгил ва оғир Доналар тушунчаси. Марказнинг пиёда ва енгил Доналарини назорат қилиш. Дебютда юришларнинг тартиби. Дебютнинг асосий тамойиллари. Доналарнинг ривожланиши. Енгил доналарнинг ривожланиши. Енгил доналарнинг мақсадга йўналтирилган чиқиши. Марказнинг фойдали очилиши. Ўйин бошида темпни йўқотиш тушунчаси. Биринчи ҳаракат ва ташаббуснинг афзаллиги. Дебютда фаоллик.

8. Ўйиннинг охири. Эндшпиль. Ўйиннинг охири нима? Эндшпильнинг мақсади ва вазифаси. Эндшпильда асосий ҳаракатлар. Ўйин охирида шохнинг фаоллиги. Пиёдани фарзга олиб келиш. Ёлғиз қолган шохни турли

- ҳар бир дона билан алоҳида ва бошқа билан доналар ҳамкорликда ўйнаш;
- доналарни олиш;
- юришда олиш,
- рокировка бажариш (узун ва қисқа);
- шох эълон қилиш;
- мот қилиш;
- пот (дуранг) қилиш.
- бир юришда мот.

Доналар билан таслим қилиш.	
Якуний натижа	«FIDE қоидалари бўйича шахмат доналари билан юришни билиш». Бунинг натижасида куйидаги кўникма ва малакалар шаклланади: - шахмат доскасини тўғри жойлаштириш; - шахмат доскасида доналарни тўғри жойлаштириш; - доналар билан тўғри юриш; - ўйинни тўғри бошлаш; - шохга мот қўйиш – партияни бошидан охиригача ўйнаш; - шахмат доскасида қоидаларига риоя қилиш.

Бошланғич синф ўқувчиларига таълим беришда ўқувчилар диққатини шахмат доналарнинг ҳозирги ҳолатига эмас, балки уларнинг муносабатларига ва шахмат тахтасида ҳаракат қилиш имкониятларига қаратилиши муҳим. Шу билан бирга, ҳар бир позицияда ўйиннинг энг кучли, энг самарали давомини топиш вазифаси қўйилади.

Шахмат ўйинида ўқувчилар томонидан кўпучрайдиган хатолар қўйидагича: доналарни алмаштириб қўйиш, ўз доналарни ҳимоясиз қолдириш, доналарнинг кучини етарлича баҳолашмаслик, хаф хатарни тўғри баҳолашмаслик, юриш вариантларини кўра олмаслик ва бошқ.

Буларнинг барчаси нафақат фазовий тасаввурни такомиллаштириш, балки мактаб ўқувчиларининг бошқа руҳий фазилатлари: тезкор хотира, диққат ва мантикий фикрлаши билан ҳам чамбарчас боғлиқдир.

"Қадам ва қадам" курси шахматни ўзлаштиришнинг биринчи даражаси ҳисобланиб, шахмат ўйинининг асосий тушунчалари билан таништиришга мўлжалланган. Таълим шахмат ўйинини энди ўйнашни бошловчилар учун мўлжалланган. Таълим жараёнида ўқувчилар шахмат ўйини тушунчалари билан танишишади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Габбазова А.Л. Интеллектуальное развитие детей младшего школьного возраста в процессе обучения шахматной игре: дисс. ... канд. псих. наук. -М.:, 2005. -181с.
2. Махмудов и др. Дидактические возможности шахмат в развитие творческого мышления школьников: Монография.-Ташкент: Издат. " Nodirabegim", 2021.-126 с.
3. Князева В.В. Структура и содержание учебного предмета "шахматы" в системе общеобразовательных школ России: дисс. ... доктора, пед. наук. - М.: 2000 г. - 462с
4. Полоудин В.А. Обучение игре в шахматы с применением компьютерных технологий как комплексное средство повышения интеллектуальных и игровых способностей младших школьников. Дис...канд.пед..наук. – Москва, 2007. – 192 с.

5. R. Aciego , L. Garcia , M. Betancort. Польза шахмат для интеллектуального и социально-эмоционального обогащения у школьников. Испанский журнал психологии, 15 (2012) , с. 551 – 559.
6. P. Гринчери Gli scacchi, gioco per crescere. Sei anni di sperimentazione nella scuola primaria [Шахматы, игра для взрослых. Шесть лет исследований в начальной школе] Франко Анжели, Милан (2012)
7. Тарасова О.В. Педагогические условия формирования логической культуры младших школьников средствами шахматной деятельности: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Казань, 2005 209 с
8. Тошев М. X. Мактаб ўқувчиларини шахматга тайёрлашнинг шакллари: 10.53885/edinres. 2021.44. 19.065 MX Тошев БухДУ таянч докторанти //Научно-практическая конференция. – 2021.
9. Тошев М., Рамазанова Ф. Патриотическое воспитание-важная составляющая духовно-нравственного воспитания детей и молодежи //Наука. Мысль: электронный периодический журнал. – 2014. – №. 6. – С. 22-27.
10. Halilovich T. M. An International Multidisciplinary Research Journal.
11. Halilovich T. M. Areas of work of a sports psychologist //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 11. – С. 188-193.
12. Halilovich T. M. The role of chess in the development of intellectual abilities of secondary school students (based on computer technology) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 1254-1258.
13. Шукуров Р., Тошев М. СПОРТ КАК СОРЕВНОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2015. – №. 5. – С. 139-140.